

Narratív bűnbakképzés a pandémia alatt

Kit/mit és miért okolunk a koronavírusért?

DOI: [10.54742/tabula.2021.2.02](https://doi.org/10.54742/tabula.2021.2.02)

Kulcsszavak: Covid-19-járvány, járványfolklor, bűnbakképzés, diskurzuselemzés

1.

A történelem számos példáján végigkövethetjük, hogyan megy végbe a bibliai *bűnbak* fogalmának jelentésbővülése, absztrakciója, aktualizációja: pszichológiai nézőpontból nem az a lényeges, hogy ki/mit a bűnbak, hanem hogy miként történik meg a bűnbakképzés folyamata, amikor a baj okozója nem pontosan megnevezhető egy személyes vagy társadalmi krízishelyzetben. (1) Ekkor a baj forrásának körülírása – történelmi kortól függetlenül – mintegy megküzdési stratégiaként működik, jelenjen meg bakként vagy akár más lény, társadalmi csoport vagy elvont fogalom képében. Bűnbak-alakok sokfélesége – a boszorkányégetéstől a zsidókig – tanúsítja, hogy a bűnbakképzés nemcsak bizonyos történelmi korokhoz és társadalmi közegekhez köthető jelenség, hanem egy folyamatosan mozgásban lévő, létező működésmód, melynek a jelenkorban is megvannak a maga fórumai és formái (Douglas 1995, Campbell 2011, Pók 2003). Tanulmányom legfőbb kérdése, hogy narratív szinten hogyan érhetők tetten a koronavírus-járvány bűnbakképző működésmódjai, s hogy a bűnbak-alakok vizsgálata a társadalmi kontextussal összeolvasva milyen tanulságokat hozhat.

2.

A kortárs bűnbakképzés működésmódjainak vizsgálatához az internetet mint a folklórkutatás posztmodern terepét használtam, esettanulmányomban többnyire a narratív kritika, az etikai kritika, a stilisztika, a retorika és a folklórtudomány módszertanát alkalmaztam. A tanulmány kiindulópontja a kutatás azon momentuma, ahol a hazai társadalomtudományi szerzők többsége leteszi a tollat: a kortárs vagy történetiségében vizsgált bűnbak-alakok és az összeesküvés-elméletek (más szóval *konspirációs teóriák, konteók*) szövevényes hálóját bemutató munkák többnyire nem foglalkoznak a variánsok és a folklorizáció vizsgálati lehetőségével (Krekó 2018, Povedák–Hubbes 2018, Gyarmati–Lengvári–Pók–Vonyó 2013), ami pedig engem néprajzосként a témakörben leginkább érdekel. A téma lehetőséget adhat arra, hogy a kortárs magyar közéleti diskurzust és mentalitást egyfajta alulnézeti perspektívából láttassa, ahol – mint a boszorkányüldözés vagy az antiszemitizmus esetében – bűnbakká válik az örök idegen az ismerőssel, az örök *ők* a *mi*-vel szemben. Vizsgálatom tárgyának a Facebook kommentárirodalmát választottam, melyre folklórjelenséggként tekintek: a *kommentárfolklor* egy olyan terep, melyen kendőzetlenül, néhány – eddig akár a narratív kutatásoknak gátat is szabó – társadalmi normán túllépve nyilatkozik meg az egyén anélkül, hogy *megfigyelői paradoxon* (Labov 1972:209) uralná a közlendőjét.

Kísérlet a fogalomalkotásra: a kommentárfolklor

3.

Miért és milyen kikötésekkel lehet folklórjelenség az internetes kommentárok szövege? A russell frank-i *newslore* fogalom nagyszerűen illik a kommentárokra. A *newslore*, azaz a hírérzékeny folklór esetében az adott kor eseményeinek, társadalmi-szociális viszonyrendszerének ismerete nélkül meddő az értelmezés. A kommentárok megszületésének indítéka az aktualitásokhoz való hozzászólás – csak éppen nem a kritikai vitadiskurzus konszenzusa szerint. Ahogy a klasszikus folklórműfajok, úgy a kommentárok is emberek által létrehozott, variánsokban létező produktumok, melyekhez az új mediális közegben írásos formában férünk hozzá: narratív sémákba rendeződnek, de az aktualizáció és az értelmező közösségek is elengedhetetlenek ahhoz, hogy betölthessék funkciójukat. Russell szerint egyesek úgy látják, a *newslore* műfajai a „gyengék fegyverei”, mert azoknak nincs effektív, valós befolyása az életre, míg mások nem az erőtlenség, hanem éppen az erő jelképének tartják, mert képes szociológiai-politikai problémákat felszínre hozni, és ki nyilatkoztatni az én egy darabját olyan témában is, melyre más platformon nem lenne lehetőség (Frank 2011). (2)

Hipotézis

4.

Az általam vizsgált kommentárokat kiváltó cikkek tipikusan olyan krízisszituációkat írnak le, melyekre a befogadói oldalról a megküzdési stratégia részét képezheti a bűnbakképző mechanizmus. Ezek azok az életszituációk, amelyekkel kapcsolatban hozzáférhető a kurrens orvostani, gazdasági, pszichológiai stb. magyarázat, mégis ezek közé szivárog néhány nem racionális (hamis) értelemadó aktus is. Ezek egyike a kiválasztott csoport vagy jelenség okolása a történekekért, azaz bűnbakként való beállítása (Douglas 2021, Parish–Parker 2001). „A modern bűnbak a válságok, nehézségek okainak értelmezésére a közvélemény által mindig igényelt, ún. leegyszerűsített okmagyarázat: a különböző bonyolult, soktényezős politikai-történelmi helyzetekben, elsősorban válságok, tragédiák idején a társadalomnak magára találásához, az újrakezdéshez, továbblépéshez magyarázatra van szüksége: ki a felelős a történekekért?” (Pók 2013) A koronavírus-járvány pedig éppen ilyen válság- és tragédiaszituációként értékelhető.

5.

Hipotézisem szerint a vírusháttér lokális és kollektív identitásképző jelentőséggel bír. A 21. századi ember közös élménye, traumája a mostani, melyet szinte már várt. (3) Szintén feltevésem, hogy a különböző politikai színezetű, más-más közönséget célzó médiaorgánumok cikkei alatt megjelenő kommentárokból nagyfokú eltérés lesz tapasztalható, illetve lesznek „orgánumspecifikus” bűnbakképző mechanizmusok is. Továbbá úgy gondolom, a pánikszituáció olyan mélystrukturális jelenségeket is felszínre hozhat, melyek a mindennapok során nehezebben vizsgálhatók, de köznyelvi fordulattal élve „a levegőben vannak”. Ezek közül hipotézisem szerint a koronavírus-járvány a rasszizmus, az Ázsia-, Kína- és Irán-ellenesség, valamint az *ageizmus* jelenségeit teszi explicit módon érezhetővé, gyűjthetővé. Végül hipotézisem, hogy a kommentárok nagy százalékban élnek a humor eszközével, akár öntudatlanul is kihasználva a narratívateremtés terápiás, feszültségoldó hatását.

Kinek mi a bűnbak? – Igazság és narratív igazság kettőse

6.

„A bűnnel kapcsolatos hiedelmek rendszerint stabil és közmegegyezésszerűek” – írja Sonja Petrovic a hagyományos délszláv folklórról szóló tanulmányában (Petrovic 2018). Ez a tanulság zárt közösségek esetén megállja a helyét, azonban az internetes diskurzusokban nincs meg az a közmegegyezés, „kollektív erkölcs”, mely biztosítaná a stabil, egységes világnézet státusát. Az internet „demokratikus terében” tehát nem *igazságról*, hanem *igazságokról* kell beszélnünk. A tudományosság korlátain pedig kívül áll ezen párhuzamos igazságok külső értékítélete és relativizálása. Mivel a bűnbakképző mechanizmusok is a lehető legtávolabb állnak a racionalitás, az érvelés és a logika kategóriáitól, így ezeket semmilyen formában nem kérhetjük számon rajtuk. MacIntyre és Nussbaum úgynevezett *etikai kritikai* felfogása alapján az etikai vizsgálódás tárgya nem a külső morális példázatosság megjelenése egy-egy irodalmi műben, sokkal inkább az etika mint másodrendű tudomány kereteiből kilépve az etika és az irodalomtudomány közös kérdésfeltevése, amelynek alapvetően egy fundamentalista típusú irodalomkritika gátat szabna. Arisztotelészre hivatkozva az irodalmat gyakorlati, mindennapi életre történő reflexióként értelmezik az etikai kritika képviselői. Ez a gyakorlati tudás mindig az egyénre, egyedi esetre vonatkozik, mégsem zárja ki az általánost (Z. Kovács 2006). Az irodalomtudomány számára kidolgozott etikai kritika, felfogásom szerint, tágabb értelemben minden szövegre kiterjeszthető: ez alapján a szövegen nem az *igazság* külső kategóriáját kell számonkérnünk, hanem a belső igazságát, hitelességét, etikai rendszerét és törvényeit kell keresnünk. A szöveg saját maga, a nyelv eszközeivel teremti meg a belső ok-okozati összefüggésrendszerét, és annak nem feltétlenül kell a külvilág ok-okozati rendszerével relációban állnia.

7.

Az etikai kritika tanulságai a kommentárok szintjén a következőket jelentik: minden narratívum megteremt(het)i a belső, narratív valóságát, mely a valóság külső kategóriájával nem összehasonlítható. A belső narratív valóságok párhuzamosan, egymás mellett, egymást ki nem zárva jelennek meg a kommentárokbán. Így jöhet létre az, hogy míg az egyik narratívumban Kína jelenik meg bűnbakként, addig egy másik narratívum Amerika mint bűnbak képét rajzolja ki anélkül, hogy ezek teljes összeférhetetlenségben lennének egymással. Sőt, akár egy szövegen belül is lehetnek olyan összeférhetetlenségek, melyeket csupán a nyelvi hitelesség képes feloldani.

A kutatás

8.

Nemcsak a koronavírus terjedt el 2020-ban, de a koronavírus eredettörténetét, megjelenési okát és jellemzőit boncolgató alternatív elméletek is. A médium illékonyasága miatt már az elméletek kifejlődésével párhuzamosan, 2020 márciusában elkezdtem az adatgyűjtést: a kutatáshoz a Facebook kulcsszavas keresőjének segítségével olyan magyar nyelven íródott cikkeket kerestem, melyek egyrészt a koronavírusról szólnak, másrészt virágzó kommentármezővel rendelkeznek a közösségi felületen. A kulcsszavak meghatározásában a személyes faktort nem lehetett kiiktatni, viszont arra ügyeltem, hogy a kulcsszavakat a legkülönbébb környezetben vizsgáljam. Egy idő után automatizálódott a keresés, az adott kulcsszó hozta a következőket. Kulcsszavaim között szerepeltek többek között az alábbi kifejezések: *biológiai fegyver, denevér, vegán koronavírus, 5G hálózat, eltitkolták*,

elhallgatják, ... tollából (4), félelem koronavírus, Soros koronavírus, Trump koronavírus, Kína koronavírus.

9.

A körképszerűségre, objektivitásra törekedve áttekintettem a Political Capitalnak a járvány első hulláma alatt megjelent kutatását is, mely a koronavírus-álhíreket és orgánumaikat listázza. (5) A leghatékonyabb munkamódszernek az bizonyult, amikor a (főként) *álhírgyár portálok* cikkeit szemléltem, majd a cikkek címeit beillesztettem a Facebook keresőjébe. Az álhírgyár portálokat nem én definiáltam, ehhez a Political Capital szakértőkkel és a SentiOne nevű közösségimédia-adatbázis segítségével összeállított listáját követtem. (6) A körülbelül 1500 átnézett kommentárszövegből csak a legszigorúbb értelemben vett bűnbakképző mechanizmusokat mutató narratívákat gyűjtöttem ki és rendeztem adatbázisba. A legtöbb bűnbakképző, konspirációs teóriát tartalmazó kommentárra érkezett más felhasználóktól véleménynyilvánítás, lájk, szív, ölelés stb., ám ezek nem szerepelnek az adatbázisban új adatként.

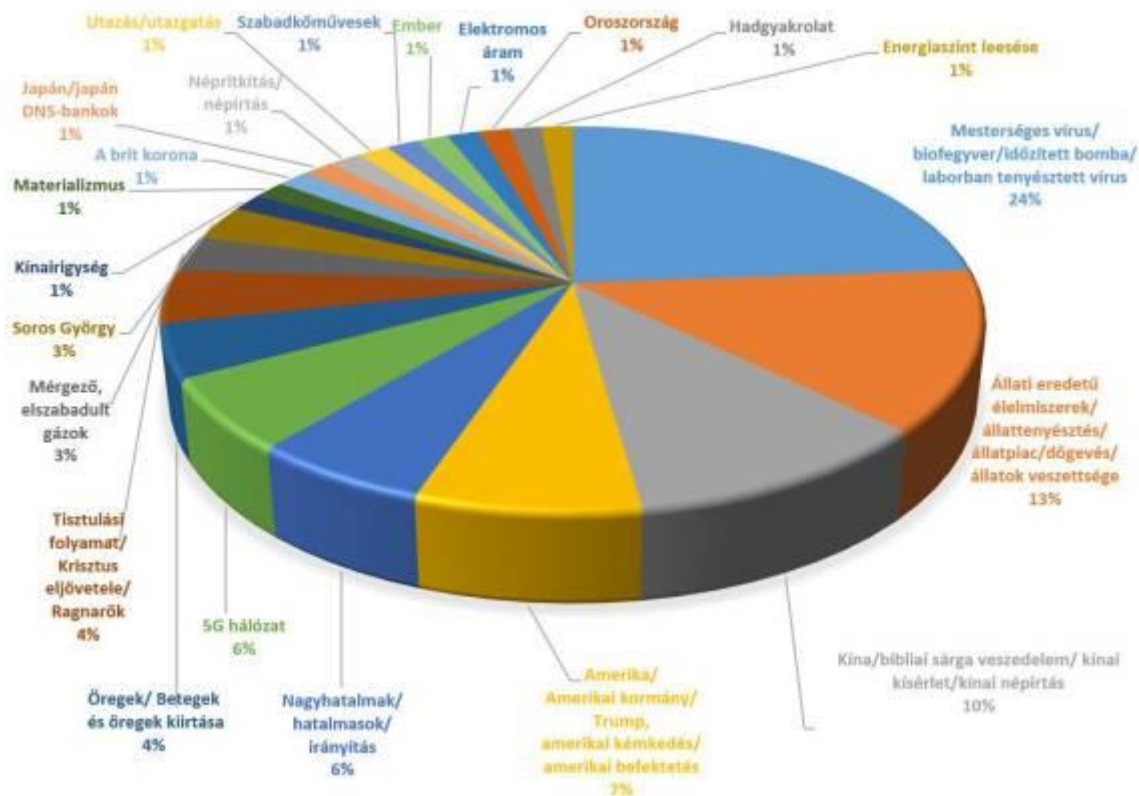
10.

Az adatbázisban az alapadatok mellett helyet kapott a gyűjtési idő, az eredeti szövegre mutató link, a kategória és az egyéb megjegyzéseknek helyet adó rubrika is. Utóbbi például a nem nyelvi jellemzőket rögzíti. A kommentárok szerzőit anonimizáltam, az adatbázisba ágyazott linkre kattintva (amennyiben nem törölték a posztot vagy a fiókjukat) a szerzői nevek visszanézhetőek a kutató számára. A publikációhoz azonban az anonim közlési módot választottam, hiszen szenzitív adatról van szó: az alany, ha online avatar mögül is, de személyes meggyőződéseiről beszél. A felgyűjtött szövegek a zenodo.org felületén az eredeti posztra mutató link nélkül bárki számára elérhetők. (7)

Kit hibáztatunk a koronavírus-járványért?

11.

Az átnézett, bűnbak-alakokat felmutató kommentárokat tematikus ábrán összesítettem. A következő bűnbak-alakok kizárólag a 2020. február és április közötti bűnbakképző mechanizmusok lenyomatai: számos különböző sajtóorgánum Facebookon megosztott cikkei (és cikkszerű Facebook-posztjai) magyar nyelvű kommentárokból gyűjtött jelenségek, melyek a pontos kontextus nélkül értelmezhetlenné válhatnak. A táblázat nem differenciálja a vizsgált három hónapon belüli változásokat, inkább katalógusszerűen listázza azokat a bűnbak-alakokat és fogalmakat, melyekkel a koronavírus-járványt a pandémia időszakában nem racionális módon magyarázzák az emberek. A gyűjtések darabszámai csupán az általam vizsgált időszak tendenciáira utalhatnak valamelyest, a korpusz nagysága (és részleges elérhetősége) miatt nem reprezentatívak. Mivel percről percre változó trendekről van szó, jelzésértékűnek tekintendők. Az alcsoportok összevonását a hasonló kontextus és tematika igényelte, az ide került gyűjtéseket variánsokként kezelem. (Mint minden csoportosítás, az enyém is megkérdőjelezhető és bizonyos fókig tetszőleges.)

Bűnbak-alakok

12.

A kutatásnak ebben a fázisában a legszembetűnőbb az volt, hogy a bűnbak-alakok nagy sebességgel követték le a globális történéseket: hétről hétre változott, hogy kit/mit okoltak a koronavírusért. Február és március első felében a kommentszekciót a Kína-ellenesség uralta, de aztán március végén, április elején az 5G hálózat, illetve az amerikai konspirációs teóriák lettek a legnépszerűbbek. Ez a „trendváltás” pontosan megegyezett a vírus haladási útvonalával: Kínából Olaszországba, majd Spanyolországba, végül Amerikába terjedt tovább a vírus, ezzel párhuzamosan pedig előtérbe kerültek egy-egy adott népcsoport vagy nemzet ellen irányuló gondolatok is (melyek esetlegesen a tettegességgé fajultak), majd egyik percről a másikra el is tűntek az aktuális bűnbak-országra rámutató, felfokozott hangulatban íródott szövegek.

13.

A legnépszerűbb elképzelés mégis a mesterségesen a világra szabadított vírus teóriája volt, a kutatás teljes időtartama alatt. Ennek az elképzelésnek a pozíciója a tanulmány írásának idejére (2021 tavasza) már megváltozott: az amerikai hírszerzés (és más források) szerint komolyan kell venni a *laborszökevény-elméletet*, vagyis azt, hogy esetleg tényleg egy vuhani laborból szabadult ki a vírus 2019 decemberében. A vitának jelenleg még nem látni a végét (8), arra viszont jó példát ad, hogy egyrészt mennyire fontosak az eredettörténetek, másrészt a tudományosságot is befolyásolják az alternatív teóriák, nem csak fordítva. A gyűjtés alapján a járvány első hullámában népszerűek voltak még a szövegekben a másféle, de szintén Kínához kapcsolódó alternatív teóriák, az állati eredetű élelmiszerekben rejlő veszély, az 5G hálózatok és a konkrétan meg nem nevezett „nagyhatalmak” bűnbakként való beállítása is. Utóbbi különösen nagy előzménytörténettel rendelkezik. A „nagyhatalmak” gondolatköre sokszor kifejtetlenül van jelen a többi

bűnbakalakhoz (is) köthető narratívák háttérében. Gyakran névmások (pl. *azok*) vagy írásjelek (pl. ...) vagy emotikonok (pl. dollárjel) formájában realizálódnak a megszólalásokban. (Ezeket a táblázat *nagyhatalmak* rubrikája nem tartalmazza.)

14.

A biológiai fegyver-teóriákat az Új Világtudat (9) oldalán publikált *Háború és világégés közeleg, vagy Jézus második eljövetele vár ránk?* (10) című íráson keresztül elemzem, mely a Facebookon megosztva sok kommentárt generált:

Mi zajlik a koronavírus háttérében? A vírus is lehet egyfajta biológiai fegyver. Kína nagy valószínűséggel nem önmagát akarta megtámadni. A véletlen pedig tudjuk, hogy csak addig véletlen, ameddig nem tudjuk az okát. A víruskutatás globális dolog. Ez ügyben pillanatnyilag még kizárólag csak a tényekre tudunk hagyatkozni, mert még nem telt el annyi idő, hogy bármit is kellő bizonyossággal állítani tudjunk.

Mi zajlik ez idő alatt Iránban, amíg a vírusra figyel a világ, amely nyugtalan és feszült. Mi az, ami most történik valójában? Mitől függ Jézus második eljövetele? Mit jelent ez pontosan, és mi lesz utána? Lehet, hogy már elkezdődött? Talán pont erről akarják elterelni a figyelmünket? (Új Világtudat-cikk, 2020. 02. 15.)

15.

A „cikket” teljes terjedelmében közöltem, de érdemes megemlíteni, hogy a szöveghez videó is tartozik. Az írás rövide, retorikai fogásai, például a kérdőmondatok halmozása, a keretes szerkezet, a kulcsszavak megfelelő hangsúlyozása (*koronavírus, biológiai fegyver, Kína, véletlen, Irán, Jézus, figyelemelterelés*) széles társadalmi rétegek számára fogyaszthatóvá teszik a tartalmat. A cikk nem állítja biztosan, hogy a vírus egy biológiai fegyver – ezt a *lehet* és az *egyfajta* szavak jelzik –, a szövegkoherencia azonban végig ezt sugallja, illetve a cikkre adott kommentárok is ezt tükrözik. Az írás tömör, rövid mondatokból épül fel, nincs hely és szándék még hamis ok-okozati viszonyok felfejtésére sem: tényként kezel és nagyvonalúan kérdez, mintha egyértelmű lenne a válasz, így normalizálja a tartalmat. A konspirációs teóriák egyik legfőbb mozgatórugója a kitaszítottság érzése, a kisebbségi, de felvilágosult lét, mely utat kíván törni magának. Itt az „el akarják terelni a figyelmünket” kifejezésben realizálódik a sértett, kisebbségi pozíció, a T/2-es beszédmód pedig a csoport közösségi identitását erősíti. Íme, két tipikus példa a cikkre adott kommentárok közül:

16.

Nem kérdés, hogy a korona vírus is mesterséges vírus. Ugyan úgy ahogy ma már tudjuk, hogy az aids az ebola és a zika is katonai vírusként látta meg a napvilágot! (Facebook-komment, 2020. 02. 15.)

17.

Ebben a szövegben a narratív hitelességet a párhuzamok biztosítják, melyek analógiát képeznek más járványok és a koronavírus-járvány között. A hamis következtetés azért állhatja meg a helyét, mert az AIDS, az Ebola és a Zika közismert vírushajtók, melyek itt referenciapontként szolgálnak.

18.

Vírusokat adott népcsoport genetikájára fejlesztik ki, biofegyver. (Facebook-komment, 2020. 02. 15.)

19.

Ebben a kommentárban pedig a szövegíró mindennemű kétely nélkül, tényszerűen „értekezik” a biofegyverek előállításának természetéről.

20.

Az Új Világtudat idézett cikke utalt arra, hogy véletlenek nem léteznek, mindig valamilyen rendszerszintű elhallgatás bújik meg mögöttük. Így van ez a többi konspirációs teória esetében is. A következő szöveg nagy sebességgel terjedt a Facebook felületén 2020. március második felében. Több esetben hivatkozás nélkül osztották meg posztként a felhasználók, kiemelkedik közülük az alábbi, március 24-én megosztott verzió, mely április 14-én 1700 megosztást, másik átvétele pedig március 25-én 944 megosztást produkált – ez magánprofilok esetében kiugróan magas szám, az elérés több százezres is lehet. (11)

21.

Corona igazság:

A vírust áprilisban elhalasztották és okai:

Ez nem vírus, hanem a korona illúziója egy gázkísérlet egy amerikai biológiai laboratóriumban, amelyet 2020. január 1-jén nem irányítottak Afganisztánban (ez az oka annak, hogy 40 éves konfliktus után aláírták az Egyesült Államok együttműködési megállapodását a tálibokkal és Trump félelme az igazság és a bíróság személyes célokra történő nyilvánosságra hozatalától (Olaszország az Egyesült Államokkal kötött megállapodás) (Trump megkérdezte a német orvost, és megállapodást és pénzbeli kísértést kért a német hatóságok elutasításával az Egyesült Államok nyomása és zsarolása miatt) (Az európai országok félnek a magas öregedési arány miatt)

Ez azt jelenti, hogy azokban az országokban, ahol a gázterjedés egy ideje zajlott, az amerikai hatóságok ismerete és döntése nélkül senki sem történt

A modern szarin-gáz az egyik legveszélyesebb gáz, nincs szaga, íze és színe, gáztól folyadékká változik, amelynek súlya nehezebb a levegőnél (a földgáz esésének oka), amely széles körben elterjedt a levegő a föld nagy területein.

Az emberek a bőrön, szemmel vagy belégzéssel érintkezve a szarinnak vannak kitéve (a hirdetések megérintésének vagy kezet rázásának oka)

Az első veszteség: Februárban 67 amerikai katona megsebesült egy afganisztáni laboratóriumban, amelyet az Egyesült Államok titokban tartottak. A katonákat Kínába küldték, hogy vegyenek részt a Johannban tartott februári katonai tüntetésen, hogy kiutasítsák haláluk gyanúját, amikor gáz miatt visszatértek és bejelentették a halálukat a vírus hazugságai miatt. Annak érdekében, hogy ne állítsák az amerikai hatóságokat.

Egy nappal a Johannban lezajlott katonai tüntetés után a vírust bejelentette az Egészségügyi Világszervezet és a Johan hely (kifejezetten a Johan választásának oka az, hogy a 67 sebesült katonák részt vettek a Johann felvonuláson, és nem ültek Johannban denevérek és kígyók). az OK)

Tíz nappal a show előtt a gázt egy kínai laboratóriumok orvosa fedezte fel, ám a kínai hatóságok csendben hagyták az ügyet, és hét nappal a haláláig elválasztották az orvost, ezért az orvosok és a család az orvos követelte halálának igazságát, és mivel az orvos videója a YouTube-on és a Facebook-on elterjedt, és az igazságot kiderítette, arra kényszerítette a kínai hatóságokat, hogy hazudjanak és állítsanak egy veszélyes vírust. Az amerikai hatóságok nyomása arra kényszerítette Kínát, hogy hozzon létre egy vírus hazugságát, és hogy világszerte megtévesztik, hogy Kína a vírus forrása, különös tekintettel Johann városára, hogy fedezze az

amerikai katonák halálát azzal az ürüggyel, hogy Johannban voltak és megfertőződtek a vírussal.

A szarint halálos idegáznak kell besorolni, koncentrációjától függetlenül, bár kicsi. Halált okoz a tüdő izmainak megbénításával (ezért a halálesetek az időkben koncentrálnak, akik krónikus betegségekben vagy tüdőgyulladásban szenvednek).

A levegőben lévő gázinkkubációs idő meghaladja a 3 hónapot (ezért az Egyesült Államok kijelentette, hogy április a járvány utolsó hónapja). Egy személy két hétig tartózkodhat, majd meghalhat, anélkül, hogy tudta volna, hogy ennek a gáznak van kitéve (és ez a karanténmotívum legalább 15 napig tart, anélkül, hogy mesterséges lélegeztetést alkalmazna. Ez a gáz belélegezve nem rendelkezik gyógyszerrel) (ami a brit nyilatkozat valós oka: készülj fel a halálra)

Kezelés: a szennyezett helyet a lehető leghamarabb el kell hagyni, és keresni friss levegőt (az érintett terület szellőztetésének és a karanténnak az oka)

Nincs olyan gyógyszere, mint minden gáz, kivéve a levegőben való tartózkodásának végén, ezért április 10-e a gáz feloldódásának és hatékonyságának a levegőben történő párolgás vagy a földre esésének kezdete.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete ezt a gázt tömegpusztító fegyvernek minősítette.

Az országokat titokban tartják, mivel az Egyesült Államok nyomást gyakorolnak az Egészségügyi Világszervezetre és a nemzetközi szervezetre. Az emberek gondolatainak hazudása és ellenőrzése, Trump féltelme miatt a bíróságok által vele vádolt vádak miatt.

Ennélfogva a koronának nincs más megoldása, mint arra várni, hogy a szarin-gázok arányát a földön felszámolják 3 vagy 4 hónapig, januártól ápriliséig. A légkörben és a hatáshiány miatt a halálesetek olaszországi, franciaországi és iráni helyzetben vannak a 75 éven át tartó legtöbb vének miatt, és még fogékonyabbak akkor is, ha a szarin arány a légkörben 0,1% volt. (Facebook-poszt, 2020. 02.)

22.

A szöveg terjedelme, stílusa, nyelvhasználata és koherenciája miatt nagyszerűen példázza a konspirációs gondolkodásmódot: a cím *Corona* szava jelzi, hogy eltávolodik a *koronavírus* szóösszetételtől és a magyar írásmódtól. Gyakori a konspirációs teóriák és a bűnbakképzés esetén a külföldi „neves szakirodalmakra”, „egyetemekre”, „tudományos tényekre” való támaszkodás, melyet az angol írásmód is megerősíthet. Az *igazság* szó pedig feltételezi, hogy minden, amit eddig tudtunk a vírusról, az hazugság. A szöveg belső hitelét a rengeteg ok-okozati viszony felállítása, valós politikai személyek, országok és konfliktusok beemelése mellett a *szarin-gáz* bemutatása adja. Az írás többnyire a hírtudósítás zsargonját és hangvétele utánozza, „pontos” számadatokkal, dátumokkal és összeollózott félígazságokkal dolgozik. A félígazság hangsúlyozandó: általánosan igaz, hogy a konspirációs teóriákat kifejtő cikkek, írások nyomokban tartalmaznak igaz állításokat, hiszen így egyszerűbb kapcsolódni hozzájuk, és átsiklani a pontatlanságaik felett. A hitelesség illúzióját a cikkben állított „elhallgatott tények” jelenlegi történésekkel való rímeltetése erősíti: hogy Kínából indult a vírus, a *Johan* és a *Vuhan* szavak össze-csengése, a tüdő bénulásának említése, a szellőztetés és a karantén fontosságának hangsúlyozása, Olaszország, Franciaország és Irán, illetve az idők kiemelése mind ilyen mechanizmus, amely aha-élményt válthat ki az olvasóból. A posztot

több esetben „EL HALGATTÁK!!!!” felkiáltással osztották meg a Facebookon: érdemes megfigyelni a T/3-as meg nem nevezett „ők”-et, amely mögött nagy valószínűséggel ezúttal is a „mély állam” (a nagyhatalmak, a politikai vezetőség, az elit) állhat, azonban ez kimondatlan, mint sok más hasonló narratívában is.

23.

Én külön meg köszönöm, (név)-nak, Hogy volt bátorsága nyilvánosságra hozni mind ezt, Hiszen ez a teljes igazság, Ez mind Trumpnak az aljassága, Nem törődöt hogy ezzel egy villágotpusztít el, Nem csak az ellenségeit akikkel nem jut egyességre, Ez az ember nem más mint maga a sátán 😡😡😡😡 (Facebook-komment, 2020. 02. 15.)

24.

Ebben a kommentárban jól látszik, hogy míg az eredeti szöveg egyáltalán nem említett transzcendentális lényt, addig a kommentár írója más szférába emeli a cikkben is szereplő amerikai elnököt, és megfelelteti a sátánnal. (12) Megfigyelhető a párbeszédes aktus a cikk megosztója és a kommentár írója között: ők narratív szinten is megerősítik egymás teóriáit, és köszönetet mondanak egymásnak a „bátorságért”. Az ugyanebben a hírfolyamban megjelent negatív kritikára, az elmélet tagadására általában az egymást erősítő, egymásnak köszönetet mondó felhasználók közösen reagálnak, alkalmi közösséget alkotva.

25.

Különösen 2020 áprilisára erősödtek meg azok az alternatív elképzelések, melyek az 5G hálózat kiépítését tartják a koronavírus okozójának és a járvány jelenlegi gócpontjait rávetítik a hálózatfejlesztés csomópontjaira. Az 5G-s tornyokkal kapcsolatos alternatív elképzelések bizonyítják, hogy az online térben működő bűnbakképző mechanizmusok a kibertér keretéből kilépve valós cselekedeteket is előidézhetnek: világszerte több csoport megrongált, felgyújtott 5G-s átjátszótoronyokat. (13) Ennek a hiedelemnek számos közösségi médiában, például a Twitteren (Ahmed–Vidal-Alaball–Downing–López Seguí, 2020) és a Facebookon is nyoma van, a téma első számú gyűjtőhelyei a kifejezetten erre specializálódott Facebook-csoportok. (A legnagyobb magyar nyelvű közösség 2020. 04. 14-én 5900 tagot számlált.) 5G-ellenes szövegeket saját vizsgálódásom során más komment szekcióban nem igazán olvastam, a hálózatfejlesztést bűnbakként tekintő Facebook-csoportok népszerűsége azonban exponenciálisan növekszik, a teóriák kifejtésének is ez a legfontosabb platformja. A többi bűnbakképző működésmódhoz és konspirációs teóriához hasonlóan az 5G-ellenesség szövegei is sok esetben olyan zárt csoportokban történnek, melyekbe nagyon nehéz a bejutás, betekintés.

26.

HA ÁLMODBAN MAJD ÉRZED A NAP MELEGÉT ÉS FELEBREDSZ,
HAMAR RÁ FOGSZ JÖNNI, HOGY AZ CSAK EGY KIS MIKROHULLÁM AZ 5 G ÁLTAL....MIÉRT? HOGY ENGEDELMES RABSZOLGA LEGYÉL.... EGYSZERŰ ELEKTROMÁGNESES MANIPULÁCIÓ.....Mi LESZ A PORZÓ ROVARVILÁGGAL? LOGIKUS KÖVETKEZTETÉSSSEL A VÁLASZ EGYSZERŰ, ELPUSZTULNAK.....PERSZE CSAK HA HAGYJUK..... (Facebook-komment, 2020. 03. 15.)

27.

A fenti példa hasonló retorikai fogásokkal él, mint azt a biológiaifegyver-teóriáknál láthattuk. A kérdőmondatok és a már-már költői feltételes mód plasztikussá teszi az írást, e mellett a sok kihagyást (...) és a csupa nagybetűt a közösségi média platformjain a fokozás eszközeként is használják. A szöveg elején feltett „miért?” kérdésre az utolsó mondat meg is adja a választ, melyet a szöveg szerint egyébként mindannyian kitalálhatunk „logikus következtetéssel”. A konspirációs

működésmódok gyakran szembeállítják a csordaként viselkedő, gondolkodásra nem képes tömegeket (itt: „engedelmes rabszolga”) a „fekete bárányokkal”, akik kritikus szemléletük révén rátaláltak az igaz tudásra, amit addig módszeresen eltitkoltak előlük.

28.

Végül az állati eredetű élelmiszerben bűnbakot látó *vegán* teóriákat mutatom be részletesebben, melyek 2020 márciusa körül váltak markánsabbá a közösségi médiában. A vegánok elutasítják az állati eredetű élelmiszerek fogyasztását és általánosan elítélik az állatok kizsákmányolását, a *fajizmust*. Egyes vegán csoportok szerint a koronavírus „létrejöttének” az az egyetlen oka, hogy az emberek megeszik az állatokat.

29.

Koronavírus, SAARS, MERS, sertésinfluenza, ebola, HIV, kanyaró, szarmarkohogés stbstb és főleg a közeljövőben globális egészségügyi összeomlással és így százmillios nagyságrendű halálozással fenyegető antibiotikum rezisztencia: ezek MIND AZERT VANNAK, MERT AZ EMBEREK ALATOKAT ESZNEK, ez ilyen k*%va egyszerű. (Facebook-komment, 2020. 03. 15.)

30.

A fenti kommentár az 5G-s narratívához hasonlóan nagyon egyszerűnek, logikusnak láttatja a problémát és kész megoldást kínál. Itt is megjelenik a más vírusokkal való párhuzamba állítás nagyon hatékony retorikai eszköze, ezúttal azonban az antibiotikum-rezisztencia globális fenyegetése és a halálozási számok becslése is belekerült a szövegbe, a számadatok és a szakszavak használata a megszólaló hitelességét kívánják alátámasztani.

31.

És Isten népe az utolsó időkben vegetáriánus lesz- mint amilyenek annak idején Isten teremtette. (Facebook-komment, 2020. 03. 26.)

32.

A fenti prófécia egyszerre hirdeti a világ közeli végét és azt, hogy Isten az embert eredetileg vegetáriánusnak teremtette, az ettől való eltávolodás pedig minden baj, például a koronavírus forrása.

Vegán koronavírus-plakát

33. A népszerű konspirációs teóriákba rendeződő, sok ezer embert is elérő alternatív elképzeléseken túl, esetenként ezekkel kombinálva találunk olyan bűnbakképző eljárásokat is, melyek egyediek, vagy kevésbé felfejthető az eredetük, és nem kapcsolódnak szervesen a többi teóriához. Ilyen például Soros György okolása a történelemért, vagy az energiaszint csökkenésének veszélye, mely e teória szerint fogékonyabbá tette az embereket a vírusra. Nehezen kutatható – mert zárt csoportban zajlik a diskurzusa –, de létezik a földönkívülieket okként megnevező kiberközösség is.
34. Amikor a kínai koronavírus kitörése kezdett jelentősen visszahúzódní, a sötét erők úgy döntöttek, hogy a járványnak szüksége van egy újabb lökethez, ezért ügynökök újabb mintát vetett be múlt héten Olaszországban, Milánó közelében. (Facebook-komment, 2020. 03. 15.)
35. A sötét erők a „negatív földönkívülieket” jelentik ebben a kontextusban. Itt a teóriagyártás a fantasykhoz hasonló narratívával dolgozik (*visszahúzóadás, sötét erők, ügynökök*), melybe a jelenkori események helyszíneit is beleszövik. A fő konspirációs teóriákon belül különböző variánsokat is megfigyelhetünk, ilyen például a biológiai fegyver elméletéhez kapcsolódva az idősök kiirtásának teóriája.
36. Nagyon helyes nem véletlenül jelent meg ez a vírus irtsák az öregeket és a betegeket (Facebook-komment, 2020. 03. 30.)
37. A fentihez hasonló elképzelés szerint a kínaiak/amerikaiak/világhatalom akarja ritkítani biológiai fegyverrel a népességet. Az alábbi poszt például az amerikaiakat okolja:
- Szerintem igaz a leírta. A föld országainak össze kellene fognia és az amerikai földrészt a vizalá nyomni. Ami rossz történik a földön az mind az amerikai kormány álltal generált. (Facebook-komment, 2020. 03. 30.)
38. Sőt, olyan variáns is van, mely szerint a kínaiak közül azért haltak meg olyan kevesen, mert a vallásuk ősi, ők pedig annyira magas lelki szinten vannak, hogy a vírus nem éri el őket.
39. Azért igaz hogy Kína tehet a víusról nekik mindegy ők már ígyis nagyon elorehaladtak nekik már ez a világ nem érdekes, (Facebook-komment, 2020. 02. 15.)
40. Kína mint nagyhatalom képe néhol összefonódik az 5G hálózatok bűnbakalakjával is: Kína mint a hálózatokat nagy sebességgel fejlesztő hatalmi erő jelenik meg ezekben a narratívákban. Változó a szövegekben, hogy ki kémkedett ki után Vuhanban, vagy hogy csak az 5G hálózatok terjesztik-e a vírust, esetleg minden elektromos hálózat hajlamos ilyesmire.

41.

-2013-ban világszerte frissítik a 3G-t 4G-re
-2013-ban Madár-influenza
[35 halál eset, 916 laboratóriumi eset]
(érdemes hozzá tenni, hogy ennek következményeképp csak az USA-ban
15 államban, több mint 43 millió madarat pusztítottak el)
-2013-ban befejezték a fiber-optikák telepítését Sierra Leonében.
-2013-ban felütötte a fejét az Ebola Sierra Leonében.
-2014-ben Elindították az első Wifi kapcsolatot ugyan itt.
-2014-ben az Ebola csúcspontjára ér.
-2019-ben a 4G világszerte történő frissítése 5G-re és elsőként teljes
körű aktiválása Kína, !WUHAN! városában
-2019-ben Korona-vírus
[halál esetekről és kórházi esetekről a jövőben kapunk teljes körű infor-
mációt] (Facebook-komment, 2020. 04. 08.)

42.

Egyes variánsok nagyon kitárulkozóak, esetenként személyes epizóddal színesítik a történetet, míg más variánsok tömondatokban jelölik ki a bűnbakokat: nem tudják vagy nem akarják kifejtteni az ok-okozati viszonyokat és meggyőzni ezzel másokat is. A kitárulkozó, hosszú okfejtésre érdekes példa a koronavírus a brit koronával összevető elmélet:

43.

Ezt az úgynevezett koronavírus eredetileg Novel Coronavirus 2019-nek hívták. A 'regény' kifejezés 'új' -t jelent. A 'korona' kifejezés 'koronát' jelent, a korona pedig a birodalom monarchikus jelképe. A „vírus” kifejezést számos ókori nyelvben, például latin, szanszkrit és görög nyelven találják, és azt jelenti: „méreg”. Ennek megfelelően a 'új koronavírus' kifejezés az 'Új koronamérgezés' -t jelenti. Később ezt az úgynevezett koronavírus egy kevésbé kifejezett kifejezéssel nevezték át, nevezetesen a COVID-19-nek. A birodalom a régi fegyverétől, amely az ivóvízforrásokba bevezetett méreg volt, az új fegyverhez költözött, amely a 2019. évi új koronavírus (= New Crown Poison). Ez az úgynevezett koronavírus egy mentális vírus, amely révén az emberek azt kérik, hogy oltással valóban mérgezzék magukat. Az úgynevezett koronavírus okozta tünetek az injektált oltások és az 5G tornyok miatt jelentkeznek. A tömeges oltás révén a gyógyszeripar és az orvosi ipar hatalmas nyereséget fog elérni. (Facebook-komment, részlet, 2020. 04. 08.)

44.

Ebben a példában sajátságosan ötvöződik a hamis etimológia, a biológiai fegyver, az 5G- és az oltásellenesség konspirációs teóriája. (14)

Bűnbak-vándorlás

45.

A bűnbak-alakok változatossága korántsem ad hoc jellegű. A koronavírus-járvány első hulláma alatti adatgyűjtés bűnbak-alakjai a vírus terjedési útvonalának megfelelően cserélődtek. Miután pedig a nemzetközi sajtó beszámolt arról, hogy pontosan honnan ered a koronavírus-járvány, a kínai éttermek, ruházati üzletek látogatottsága erősen lecsökkent, sőt kínai webshopok is tiltólistára kerültek. Amerikában nem állt meg a vásárlási döntések szintjén a Kína-ellenesség, Washington és Kalifornia államban a kínai közösségek fel is fegyverezték magukat a fokozódó

idegengyűlölet miatt. (15) A krízisszituáció hatására felerősödött néhány olyan rasszista attitűd, melynek megnyilvánulásai a mindennapokban kevésbé érhetőek tetten, így nehezebben is gyűjthetők. A Kína-ellenesség szemléletes hazai példája az újlipótvárosi százforintos bolt esete, melynek tulajdonosai az érezhetően megcsappanó vásárlói kedvet látva ezt a feliratot tették a kirakatba: „Vietnámiak vagyunk”. (16) Ekkoriban kerültek előtérbe a kínaiak „étkezési szokásairól” szóló, rémtörténetnek szánt narratívák is, melyek közül számos variáns megtalálható az adatbázisomban. Ezek a megnyilatkozások a kínaiak denevér-, kutya- és macskafogyasztásával kapcsolatos régi sztereotípiákat visszhangozzák. Szintén közhely – és a rasszizmus egyik formája – az ázsiaiak megkülönböztethetlenségéről szóló narratívák és homogén csoportként való kezelésük, melyet a vietnámi kereskedők példája is felszínre hozott. Meghatározott embercsoportok homogenizálása a bűnbakképzés univerzális jellemvonása.

46.

Mint már említettem, a Kínából Európába és a Közel-Keletre terjedő koronavírussal a bűnbak-alakok „nemzetisége” is változott. Az olaszországi történetek mellett Iránban is dinamikusan nőtt a fertőzöttek száma. (17) Ráadásul ekkoriban jegyezték az első koronavírusos esetet itthon is, aki történetesen iráni diák volt. A magyar köztvé és a sajtótájékoztató narratíváját átvevő médiaplatformok a hazánkban tanuló iráni diákokról feltűnően sokat beszéltek, ennek hatására az Olaszország-ellenesség mellé belépett az Irán-ellenesség is: a Szent László Kórházban karanténban lévő iráni lány Instagram-naplója jelen időben tudósított a tapasztalt rasszizmusról. (18) A koronavírus által kiváltott Irán-ellenességen megfigyelhetjük a bűnbakképzés másik legalapvetőbb, a homogenizálással összefüggő jellemvonását, a mi-ők dichotómia jelenlétét. E szerint ők (az irániak) hozták el nekünk (magyaroknak) a koronavírust. Ez a szembeállítás szintén masszaként kezeli mind az irániakat, mind a magyarokat, és kizár mindennemű árnyalást. De ebben a dichotómiában az irániak örök változók: az ők helyére szituációtól függően behelyettesíthetők például a kínaiak, olaszok és egyéb nemzetek is.

47.

Az iráni diákok példáján már látható, hogy a média közhangulatot, bűnbakképet formáló szerepe hatalmas. Míg a Kína- vagy Olaszország-ellenesség a koronavírussal kapcsolatos bűnbakképző narratívákban itthon nem írható le „leszálló jelenségként” – tehát ezekben az esetekben nem az „írástudók” narratívájáról van szó, amely további folklórproduktumokban realizálódik –, addig az Irán-ellenességnél megfigyelhetünk ilyen irányú mozgást, hiszen a közmédia-narratíva is megerősítette a bűnbakképzést. Amerikában a Kína-ellenesség tekinthető leszálló jelenségnek, maga az elnök, Donald Trump nevezte *Chinese virus*-nak (19), *kung flunak* (20) a koronavírust, A magyar közbeszédben a *sárga vész* vagy *sárga veszedelem* kifejezésekben jelent meg hasonló gondolatiság. 2021. június elsején – többek között az amerikai elnök által normatizált szóhasználat miatt a WHO bejelentette, hogy a koronavírus mutációinak jelölésére a továbbiakban nem az országneveket fogják használni, érezve a kifejezések társadalmi hatását. (21) Ez a reakció is mutatja, hogy a szakértői nyelvhasználat erős nyomot hagyhat a közvélekedésen, akár még a hiedelemrendszereken vagy bűnbakképző működésmódokon is.

Állandó funkciók és változó bűnbakok

48.

A következőkben az adatbázis szoros olvasásán túlmutató, általánosabb érvényű kategóriák mentén jellemzem a kommentárfolklórban realizálódó bűnbakképző működésmódokat. Ormos Mária történész a bűnbakokat két nagyobb csoportra bontja: az állandó, az „idő bármely pontján megtalálható” bűnbakokra és az eseti bűnbakokra. Szerinte az állandó bűnbak maga az idegen, melyhez mindenkor tartozik egy negatív előjel, alapvető fóbia is. Míg az eseti bűnbakok a modern kor termékei: ezek az alakok és fogalmak a változó életszituációkra és problémákra változó bűnbak-alakokkal felelnek (Ormos 2013). „Amióta a hatalomnak nem áll módjában, hogy az Urat vagy a Sorsot tegye felelőssé a nyomorért, az aszályért, az árvízért vagy a gazdasági válságért, minden korábbinál nagyobb szüksége van bűnbakra. Mi sem természetesebb, mint hogy ezt az őt megelőző hatalmi központban találja meg, különösen akkor, ha az előző kormányt egy másik pártáramlat állította ki. Ugyanez természetesen megfordítva is áll: a leváltott kormány és annak tagjai minden hibát abban fedeznek fel, hogy az utód nem folytatta a hiteles és eredményes politikát, amely saját uralmukat jellemezte. Ez a jelenség önmagában véve is elegendő ahhoz, hogy számos bűnbak keletkezzék, majd egy újabb váltás esetén újakkal cserélődjön fel” – mondja Ormos a modern kori eseti bűnbakok természetéről. Ez a kettős modell nagyon hasonlít Keszeg Vilmosnak a történetmondás antropológiájáról írott gondolataira is, mely szerint a történetmondás sé mákat átörökít, ugyanakkor azok konkrét elemeit aktualizálja is az adott kontextustól függően (Keszeg 2011).

49.

A folklorisztika tanulságai szerint a bűnbakképző mechanizmusoknak döntően fizikailag jól körülhatárolható hiedelemlények vagy történelmi alakok az ágensei, például boszorkányok, királyok, kormányzók stb. Pócs Éva szerint „cseppfolyós és változékony hiedelemanyagról” kell beszélnünk, ha a hiedelmeket tudományosan vizsgáljuk (Pócs 2005). Ahogyan ezt az elemzésben is láttuk, az internetes közegben artikulálódó bűnbak-alakok „cseppfolyós”, illékony és változékony jellege egyértelműen megmutatkozik, sőt, a bűnbakok alakváltása felgyorsul és eltolódik a konkrét lényektől az elvont gyűjtőfogalmak irányába: nemcsak lények, de eszmék, társadalmi csoportok, földrajzi tájak, országok is felruházódhatnak a bűnbakok funkcióival, és hasonló szerepet töltenek be, mint amit régen például a boszorkányok betölthettek (Georgiou–Delfabbro–Balzan 2020). Egyébként az elvont fogalmak bűnbakfunkciója sem tisztán modern jelenség, gondoljunk csak például a *sors/balsors* évszázadokon átívelő bűnbakfogalmára – például a magyar Himnusz szövegében is hasonlóval találkozunk –, a kortárs bűnbakokra azonban fokozottan jellemző az elvont fogalmak használata.

Dichotomizálás, értékszembesítés, metonímia

50.

A bűnbakképzés egyik legáltalánosabb mozzanata a mi-ők szembenállás megjelenítése. Az idegen-ismerős, jó-rossz, igaz-hamis stb. dichotomizálás nemcsak a folyamatok leegyszerűsítésére szolgál, de olyan biztos kategóriákat hoz létre, melyekbe egyszerűen beilleszthető a világ minden mozzanata. Kovács András szociológus szerint az idegen konstrukciójának identitásstratégiai funkciója az a duális világkép, mely a bűnbakképző narratívákban kidomborodik (Kovács 2005). Ez nemcsak a mondanivaló, de a nyelvtani jellemzők – például a T/1 beszédmód

szembeállítás a T/3-mal – mentén is felfejthető. Gyakori az is, hogy az *ők* kategóriája nincs is pontosan megnevezve, így az idegen még csak halványan sem körülríázolható a konkrétabb *mi*-vel szemben. A megnevezhető idegen kategóriájához gyakran a T/1–T/3 típusú *mi-ők* dichotomizáló nyelviség, vagy éppen T/1–T/2 típusú komplementarizáció tartozik (Eriksen 2008:47). A *másik* nem feltétlenül távoli idegent jelent, hiszen a teljesen ismeretlennel nehéz szembehelyezkedni, az *ők* vagy *ti* kategóriáját ezért gyakran a közvetlen környezetben fellelhető idegen (akár például a szomszéd vagy a szomszéd falu, szomszéd nemzet) jelenti. A dichotomizáláshoz szorosan kapcsolódik az értékszembesítés mozzanata is. Ez történhet például időfaktor vagy társadalmi réteg mentén is. A „bezzeg a mi időnkben” típusú narratív sztereotípiák a múltat és a jelent is képesek pozitív és negatív töltettel bemutatni anélkül, hogy ezek kognitív összeférhetetlenséget eredményeznének. A bűnbak-narratívák duális világfelfogásának egyik legfontosabb jellemzője a metonimikus működésmód. Kognitív szinten ez biztosítja a problémát leegyszerűsítő látásmódot és elbeszélésmódot, mely az általam gyűjtött adatokat is alapvetően meghatározza. E szerint a világ minden bajának egyetlen forrása van. A rész-egész felcserélésen alapuló metonímiát alkalmazó beszédmód által az adott kommentáríró világlátásának egy-egy apró részlete nagyítódhat fel.

Komplett világképek, konteók

51.

Fontosnak tartom aláhúzni, hogy a bűnbakmechanizmusok nem egymástól élesen elválasztható működésmódok. Az értelmező közösség (a társadalmi vitaközösi szintekig) és a kommentárok párbeszédjellege miatt a bűnbakképző mechanizmusok egymással összefüggnek. Mint a folklórműfajok általában, a kommentárok is variánsokban létező produktumok, melyek hatással vannak egymásra narratív és tartalmi szinten egyaránt. Az esettanulmányban feltűnő bűnbak-alakok ismétlődéséből kirajzolódik a bűnbakképzés hálózatos jellege. Míg például a *kapitalizmus* mint bűnbak és az *Amerika* mint bűnbak kategóriája között szoros gondolatbeli egyezés tűnik fel, addig például a *kutyaevés* bűnbakképétől a *kapitalizmusig* (kutyaevés – Kína – nagyhatalmak - kapitalizmus) csak több lépcsőn keresztül tudunk eljutni. Ráadásul egy narratívában esetleg több bűnbak-alak is szinonimaként jelenhet meg. Sok esetben a kommentárok komplett alternatív világképek egy-egy szeletét világítják meg, melyekből a teljes világ működésmódja nem fejthető vissza. De vannak olyan esetek is, amikor az ellentettje az igaz: ekkor egy-egy közismert összeesküvés-elméletre hivatkozva adja meg a véleményét a kommentár szerzője.

Kitekintő: A koronavírus internetes műfajai

52.

A közösségi médiás vizsgálódásom során számos, a folklórtudomány előtt már régóta ismert műfaj digitális térbe mentett változatával találkoztam, melyek, ha nem is feltétlenül közvetlenül, de közvetetten mindenképpen kapcsolatba állíthatók a kommentárfolklór műfajával és a konspirációs teóriák jellemvonásaival is, hiszen ezek a szövegek álhíreket tartalmaz(hat)nak, illetve egyes motívumaik az eredeti szövegkörnyezetükből kiszakítva a kommentárfolklór variánsaiban élhetnek tovább.

53.

A koronavírus-járvány első hullámának egyik legnépszerűbb műfaja az állandóan változó tartalmú és főszereplőjű üzenet, a levélformátum volt. Leghíresebb példaként az *Egy olasz orvos üzenete/Egy olasz orvos üzenetei/Kimondta az olasz orvos/Egy torinói orvos üzenete a magyarokhoz/Ez az olasz orvos nem kertel* című levelet, levélcsoportot említhetjük, melyben egy állítólagos olasz orvos számolt be az országában dúló valódi állapotokról. Ezt a levelet a legtöbb magyar híroldal, például a 444, a Mandiner, a Szeretlek Magyarország és a Blikk is átvette, majd miután kiderült, hogy nem igaz, pontosítottak a cikk tartalmán, és a legtöbb híroldalról le is került az írás. (22) Hasonló sémára épülnek az *Ázsiában élő magyar orvos üzenete*, az *Egy magyar katona szívszorító üzenete*, *A Föld üzenete*, *Egy nővér tollából* című írások is. A levélformátum fokozott hitelt ad, olyannyira, hogy a levél írójának meg nem nevezése már nem kelt gyanút. Szintén népszerűvé váltak a megható történetek, melyek sematikusak, számtalan variánsban léteznek. Továbbá kutatásom során többször találkoztam imaszövegekkel is, melyeket az adott helyzetre aktualizáltak. Ezek gyakran képaláírásként vagy más típusú szöveg zárlataként jelentek meg.

Miután a 93 éves bácsi
Olaszországban jobban lett a
kórházban, azt mondták, hogy
fizessen a lélegeztető gépért, és az
öreg sírt. Az orvos azt tanácsolta neki,
hogy ne sírjon a számla miatt. Amit az
öreg mondott, attól az összes orvos
sírt.
Azt mondta: " Nem sírok a pénz miatt,
amit fizetnem kell. Meg tudom fizetni
az összes pénzt.". Azért sírok, mert 93
éve lélegeztet Isten, de sosem
fizettem érte.
Mennyivel tartozom Istennek? Ezt
még nem köszöntem meg". ÁMEN!! 🙏
🙏🙏🙏

Koronavírus témájú megható történet imádságos zárlattal

54. Lazábban kapcsolódik a bűnbakképzés és a konspirációs teóriák világához, de a közösségimédia-oldalaknak köszönhetően a karanténdalok, karanténversek, karanténtáncok, karanténkihívások is variánsokat hoztak és hoznak létre a továbbosztásnak, újrafogalmazásnak köszönhetően a legnépszerűbb platformokon (TikTok, Instagram, Facebook, Youtube). Az alábbi versben egy koronavírus-konteót olvashatunk.
55. Koronavírus kirobbanása
Biológiai fegyver?
Lóra ült sárga veszedelem,
Parazsat evett, tűzként terjed,
S nem állhat útjában ember,
Retteg a föld, nagy a félelem.//

Poklok lovagja határt nem ismer,
Kegyetlen lecsap, halált hirdet,
S hallgatnak tudósok ezrével,
Elnyel a karantén a kényszer. //

Hol felbukkan oszlik a tömeg,
Maszkok alatt sápadt arc remeg,
Maga a látvány pánikot kelt,
Fájdalmat szül és jobban terjed. //
Újvilágrendet épít a szörny,
Majd szavára mindenki bedől,
Rémiszt, gyilkol csupán a pénzért.
Gazdasági válságba kerget, //
Kivétel nélkül százával öl,
Steril, védő fátyolba göngyöl,
Orvos sem tudja mivel áll szebben,
Hűséggel szolgál, vigyáz a rendre. //
Van politikai háttere,
Ki a veszélyt fokozza,
Hol krízis, hamis felmérések,
Hatalom után leselkednek.
E. Csaba. 2020. 02. 25
(Facebook-komment, 2020. 03. 30.)

Összegzés

56. Összegezve tehát a bűnbakképzés folyamatairól elmondható, hogy univerzális, pszichológiailag motivált működésmódok. A koronavírus-járvány példája jól mutatja, hogy a globális vagy közösségi krízisidőszakok a legalkalmasabbak ezen mechanizmusok kutatására, mert ilyenkor mindennapok rendje mellett a mindennapok megküzdési módjai és narratívái is megváltoznak, és fokozottan előtérbe kerülhetnek az alternatív, mágikus gondolkodás vezérelte megküzdési stratégiák.
57. A történeti bűnbakkutatás eredményei alapján láthatunk olyan általános sémákat, melyek a jelenkori bűnbakképző mechanizmusok alapjául is szolgálnak, ilyen (1) a krízisszituáció, melyben a racionalitás háttérbe szorulhat (a koronavírus-járvány esetében a mentális teher mellett konkrét fizikai életmódváltásról is beszélünk); (2) a narratív, belső igazság omnipotens funkciója; (3) az (ön-)legitimációs stratégia, mellyel az egyén stabillá teszi a szerepét az adott szituációban; (4) a dichotomizáló, értékszembesítő, metonimizáló funkció, mely segít a világ leegyszerűsített, integratív megfogalmazását létrehozni; (5) az embercsoportok homogén egységként való kezelése, az általánosítás; és (6) a bűnbak-alakok kombinálhatósága, aktualizálhatósága, felcserélhetősége komplett alternatív világképek létrehozásához. A konspirációs teóriák egyik legfontosabb mozgatórugója a kitaláltság érzése és a kisebbségi lét (23), ezekből kovácsol identitást a konteós gondolkodásmódra hajlamos személy.
58. Egy-egy narratív sémába kognitív összeférhetetlenség nélkül több bűnbak-alak is behelyettesíthető az aktuális szituáció függvényében. A bűnbak-alakokról elmondható, hogy hálózatosan kapcsolódnak egymáshoz: egyes bűnbak-alakok között

közvetlen kapcsolat áll fenn, olyankor tetszés szerint felcserélhetőek (például a rész-egészen alapuló metonímia esetében), míg mások között többlépcsős közvettség figyelhető meg. Egyes bűnbak-alakok organspecifikusan realizálódnak, de ez időben erőteljesen változó jellemvonás, és aktuális „leszálló jelenségektől” is függhet. Hangsúlyozandó a bűnbakképző működésmódok univerzális volta mellett az életérzékenységük is: olyan globális fenyegetés esetén, mint például az általam vizsgált víruspánik, egyik percről a másikra képes aktualizálódni és permanensen, az élettel párhuzamosan formálódni a mechanizmusok narratív artikulációja.

JEGYZETEK

1 A tanulmány a szerző mesterszakos szakdolgozatának részlete.

2 Azt viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy ezek a produktumok nem közvetlenül kapcsolódnak az őket létrehozó egyénhez, csupán az írásos médiumon keresztül (Lőrincz 2003). A megismerés (humántudományokban egyébként jól ismert) közvetettségén túl az internetes szövegeknél még egy közvetettséggel kell számolnunk: a kiber és a valós identitás kettőssével. Ahogyan egy kézzel írott szövegből sem lehet közvetlen módon következtetni a szerző személyére, úgy az internetes *avatar* is plusztávolságot jelent az én és az online én, illetve utóbbi narratív produktuma között.

3 Nem kizárólag pozitív események, de traumatikus történések is csoportkohéziós, identitásképző tulajdonsággal bírnak, a 21. század emberének, a „történelem utániségekben” a koronavírus traumája lehet az első ilyen közös identitásképző esemény. (vö. Flusser 2002)

4 A koronavírus első hulláma alatt virágoztak az egy névtelen nővér/ katona/ orvos stb. tollából című folklorizált, levélszerű szövegek. Lásd a tanulmányban később, a Kitekintő: A koronavírus internetes műfajai fejezetben.

5 https://pcblog.atlatszo.hu/2020/02/28/koronavirus-a-dezinformacios-univerzumban/?fbclid=IwARo_zFaaQLqUAWYpcXOpYy-W4IpslltRe8v_65Feqa4z8XpVXIzKknNOB2I (utolsó letöltés: 2022. 04. 13.)

6 Uo.

7 BOBÁK Szilvia (2022): *Scapegoating Mechanisms in Hungarian Commentary-Folklore During the Coronavirus Crisis* – Database [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6494990>

8 2022 szeptemberében, a tanulmány publikációjakor még mindig folynak a kutatások, a WHO SAGO tudományos tanácsadó csoportja ugyan továbbra is vizsgálja a laborszökevény-elméletet, de nem ezt tartja a legvalószínűbbnek. https://cdn.who.int/media/docs/default-source/scientific-advisory-group-on-the-origins-of-novel-pathogens/sago-report-09062022.pdf?sfvrsn=42b55bbc_1&download=true (utolsó letöltés: 2022. 09. 21.)

9 Az Új Világtudat portál jelmondata: „Az élet más szemmel”. Az oldal a más portálokon „elhallgattott” elméleteket osztja meg hírnek álcázva, impresszuma, névjegye, felelős kiadója nincs feltüntetve. Az Új Világtudat 7 releváns cikkével szerepel a Political Capital említett kutatásában, mint dezinformációs narratívát terjesztő oldal.

10 <https://ujvilagtudat.blogspot.com/2020/02/haboru-es-vilageges-kozeleg-vagy-jezus.html> (utolsó letöltés: 2022. 04. 14.)

11 A szöveg (feltehetőleg) eredetileg az olkt.hu oldalról származik, de a Facebookon műfajt váltott, posztként és kommentárként is terjesztették. Néhol teljes terjedelemben közölték az alábbi szöveget, máshol egy-egy bekezdését ragadták ki hivatkozási alapként. A felhasználók között volt, aki forrásmegjelöléssel használta a tartalmat, mások viszont nem jelezték a posztjukban, kommentjeikben, hogy saját írásról van-e szó. Az alább közölt verzió az általam elért legteljesebb változat, egy Facebook-poszt szövege. A vizsgált időszak konteós kommentárjainak egyik legmeghatározóbb forrása. Az írást változtatlanul, eredeti helyesírását megtartva közlöm.

12 Ez persze csak egy túlzó köznyelvi fordulat is lehet.

13 <https://www.bbc.com/news/technology-52281315> (utolsó letöltés: 2022. 04. 14.)

14 Nem kell 5G tornyot gyűjtogatni ahhoz, hogy büntetendőek legyenek a koronavírussal kapcsolatos alternatív elképzelések. A koronavírus esetében akár jogi következménnyel is járhat a dezinformáció, sőt a koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény módosította a Btk.-t is: „A Btk. 337. §-a helyébe a következő rendelkezés lép: „337. § (1) Aki közveszély színhelyén nagy nyilvánosság előtt a közveszéllyel összefüggésben olyan valótlan tényről vagy való tényről oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely a közveszély színhelyén alkalmas az emberek nagyobb csoportjában zavar vagy nyugtalanság keltésére, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Aki különleges jogrend idején nagy nyilvánosság előtt olyan valótlan tényről vagy való tényről oly módon elferdítve állít vagy híresztel, amely alkalmas arra, hogy a védekezés eredményességét akadályozza vagy megghiúsítsa, büntetett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” – hangzik a módosított Btk. törvényszöveg. Egyetlen hamis, sajtó által generált dezinformációs-hullám alatt akár több százezer magyar állampolgárhoz is eljuthattak a valóságnak nem megfelelő információk a Political Capital kutatása szerint. 2020 februárjában például a rendőrség Kiberbűnözés Elleni Főosztálya dezinformációs portálok szerkesztőit vonta felelősségre. A rendőrség szerint koronavírussal kapcsolatos kattintásvadász címekkel idézték elő a pánikot az online tartalomgyártók tagjai, például azzal, hogy egy nő a koronavírus miatt összeesett és meghalt a Nyugati pályaudvarnál. Lásd pl:

https://www.politicalcapital.hu/kereses.php?article_read=1&article_id=2502 (utolsó letöltés: 2022.09.25.). Az említett rendőri elszámoltatásról: <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/fake-news#2> (utolsó letöltés: 2022. 09. 25.)

15 Lásd pl.: <https://losangeles.cbslocal.com/2020/03/10/san-gabriel-valley-gun-sales-soar-among-asian-americans-who-fear-coronavirus-related-attacks/> vagy: <https://www.latimes.com/world-nation/story/2020-03-15/coronavirus-pandemic-gun-sales-surge-us-california> (utolsó letöltés: 2022. 04. 13.)

16 <https://24.hu/belfold/2020/02/10/budapest-kinaiak-koronavirus/> (utolsó letöltés: 2022. 04. 20.)

17 <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51628484> (utolsó letöltés: 2022. 04. 13.)

18 E fejezet írásakor már lekerült minden hírportálról a lány pontos mondanivalója és a profil linkje is.

19 <https://edition.cnn.com/2020/03/17/politics/trump-china-coronavirus/index.html> (utolsó letöltés: 2022. 04. 14.)

20 <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-53173436> (utolsó letöltés: 2022. 09. 20.)

21 <https://www.bbc.com/news/world-57308592> (utolsó letöltés: 2022. 09. 23.)

22 <https://www.blikk.hu/aktualis/veszhelyzet/koronavirus-korona-virus-olaszorszag-lombardia-orvos-korhaz-veszhelyzet/wfeec7r> (utolsó letöltés: 2022. 04. 20.)

23 Nem egyenlő az etnikai vagy egyéb kisebbséghez való tartozással, sokkal inkább a gondolatbéli kisebbségi lét hajlamosító tényező a konspirációs teóriák éltetésében.

IRODALOM

AHMED, WASIM – VIDAL-ALABALL, JOSEP – DOWNING, JOSEPH–LÓPEZ SEGUÍ, FRANCESC
2020 COVID-19 and the 5G Conspiracy Theory: Social Network Analysis of Twitter Data. Journal of Medical Internet Research 22(5) <https://doi.org/10.2196/19458>

CAMPBELL, CHARLIE

2011 Scapegoat. A History of Blaming Other People. New York–London: Duckworth Overlook.

DOUGLAS, KAREN M.

2021 COVID-19 Conspiracy Theories. Group Processes & Intergroup Relations 24(2): 270–275.
<https://doi.org/10.1177%2F1368430220982068>

ERIKSEN, THOMAS HYLLAND

2008 *Etnicitás és nacionalizmus*. Ford. Becze Szabolcs et al. Budapest: Gondolat.

FRANK, RUSSELL

2011 *Newslore: Contemporary Folklore on the Internet*. Mississippi: University Press of Mississippi. <https://doi.org/10.14325/mississippi/9781604739282.001.0001>

GEORGIOU, NEOPHYTOS – DELFABBRO, PAUL – BALZAN, RYAN

2020 COVID-19-related conspiracy beliefs and their relationship with perceived stress and pre-existing conspiracy beliefs. *Personality and Individual Differences* 166(1) <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110201>

KOVÁCS ANDRÁS

2005 *Antiszemizmus a centrumban. Kéznél lévő idegen – antiszemita előítéletek a mai Magyarországon*. Budapest: Polgart

KESZEG VILMOS

2011 *A történetmondás antropológiája*. Kolozsvár: KJNT. /Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 7./

LABOV, WILLIAM

1972 *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania.

LŐRINCZ CSONGOR

2003 *Medialitás és diskurzus. In Történelem, kultúra, medialitás*. Kulcsár-Szabó Ernő – Szirák Péter, szerk. Budapest: Balassi Kiadó. 156–173.

ORMOS MÁRIA

2013 *Bűnbakkeresés/szerecsenmosdatás – a nyugati világban. In Bűnbak minden időben*. Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József szerk. Budapest: Kronosz. 75–83.

PARISH, JANE – PARKER, MARTIN

2001 *The Age of Anxiety: Conspiracy Theory and the Human Sciences*. Hoboken: Wiley-Blackwell

PETROVIC, SONJA

2018 *Bűn és áldozat a délszláv folklórban a múltbeli és jelenkori adatok tükrében. In Áldozat, divináció, istenítélet*. Pócs Éva szerk. 129–151. Budapest: Balassi Kiadó. /Tanulmányok a transzcendensről IX. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben/

PÓCS ÉVA

2005 *Boszorkányság és boszorkányok Közép-Kelet Európában*. *Korunk* 16(5): 4–10.

PÓK ATTILA

2013 *Bűnbakok a magyar történeti gondolkodásban. In Bűnbak minden időben*, Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József, szerk. 15–33. Budapest: Kronosz.

POVEDÁK ISTVÁN – HUBBES LÁSZLÓ ATTILA

2018 *Tapasztalatból hallottam... Alternatív világképek, összeesküvés-elméletek társadalomtudományi elemzése*. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. /MAKAT – Modern Mitológiakutató Műhely Könyvek 2./

DOUGLAS, TOM

1995 *Scapegoats: Transferring Blame*. London: Routledge.

VILÉM, FLUSSER

2002 *On the End of History. In uő: Writings*. 143–149. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Z. KOVÁCS ZOLTÁN

2006 *Értelmezés és etika: Az etikai kritika az irodalomtörténeti vizsgálódás számára*. *Literatura* 32(1):22–37.